

THESINGE EN DE AFSCHIEDING VAN 1834

EEN ONDERZOEK NAAR SOCIAAL-ECONOMISCHE FACTOREN EN GEVOLGEN

dick drost

Drs. D.R. Drost studeerde geschiedenis aan de Rijksuniversiteit te Groningen. In 1981 studeerde hij af met als hoofdvak Nieuwste Geschiedenis op een doctoraalscriptie getiteld 'Thesinge en de Afscheiding van 1834'.

inleiding

Met de Afscheiding van de door de staat erkende Nederlandse Hervormde Kerk verzette dominee De Cock zich met een deel van zijn hervormde gemeente te Ulrum tegen de toenmalige vrijzinnige opvattingen die over het algemeen binnen het voornoemde kerkgenootschap heersten. (1) De Cock zou vanaf oktober 1834 voortaan een orthodoxe geloofsleer verkondigen waarbij hij terug wilde naar de strikte handhaving van de drie 'Formulieren van Enigheid' en de daarbij passende geloofsbelijdenis zoals deze tijdens de Synode van Dordrecht in 1618/19 waren geformuleerd. Ondanks de vervolging der 'seperatisten' van kerkelijke en overheidszijde bleken de denkbeelden van De Cock bij een deel van de protestantse bevolking aan te slaan. (2) Mede door de inspanning van De Cock die in de jaren die volgden op de Afscheiding te Ulrum naar elk gehucht in Groningen, Friesland of Drenthe reisde om daar waar men hem vroeg te prediken of een Christelijk Afgescheiden gemeente te stichten, kon het Ulrumse initiatief van 1834 in deze noordelijke drie provincies snel uitgroeien tot een beweging van enige omvang. (3) Eerst in de Uitkomsten der algemene derde tienjarige Volkstelling in het Koninkrijk der Nederlanden op den 19e november 1849 werden de Christelijk Afgescheidenen in absolute aantallen onderscheiden naar geslacht per stad, gemeente, dorp en gehucht onder de noemer 'godsdiensten'. (4) Uit de uitkomsten van deze volkstelling kon worden gededuceerd dat de gemeente Ulrum voor 28,9% bestond uit Afgescheidenen, terwijl in de gemeenten Middelstum en Ten Boer 21% van de totale gewoonlijk aanwezige bevolking zich tot de Christelijk Afgescheidenen rekende. In de overige gemeenten van het gewest Groningen bleef het percentage Afgescheidenen beneden de 10% van de totaal gewoonlijk aanwezige bevolking. (5) Binnen de gemeente Ten Boer bleek het dorp Thesinge het hoogste percentage Afgescheidenen te bezitten, namelijk 51,6% tegenover 48,1% Hervormden. (6) Deze opvallende cijfers en enkele historische werken over de Afscheiding van 1834 brachten mij tot de volgende drie vragen: Waarom was er juist in Thesinge zo'n grote toeloop tot de beweging van De Cock? Speelden bij de toetreding tot de Afgescheidenen ook andere - lees sociaal-economische factoren - dan louter godsdienstige overwegingen een rol. Welke directe gevolgen had de grote aanhang van de Christelijk Afgescheidenen voor de wellicht genuanceerde sociale eenheid binnen de Thesinger dorpsamenleving in de jaren dertig van de negentiende eeuw?

sociaal-economische factoren

Daar door J.W. Becker in zijn dissertatie, Het eeuwige heimwee, naar mijn mening een afdoende onderzoek is gedaan naar de eventuele invloed van sociaal-economische omstandigheden bij het ontstaan van de Afscheiding in het gewest Groningen, zal ik mij in het hierna volgende beperken tot de beantwoording van de hierboven gestelde vragen op lokaal niveau. (7)

De andragoog L.H. Mulder veronderstelt in zijn dissertatie Revolte der Pijnen dat de sociale structuur en de machtsverhoudingen binnen de lokale samenleving

een belangrijke invloed kunnen hebben gehad bij het ontstaan en de ontwikkeling van de Afscheiding, zonder deze hypothese in zijn onderzoek naar het verloop der Afscheiding in een achttal Friese dorpsgebieden uitvoerig te toetsen. (8) Gezien de bovenstaande vragen achtte ik het wél noodzakelijk een uitvoerig onderzoek naar de sociale structuur en de machtsverhoudingen in Thesinge te doen. Daartoe maakte ik een sociale stratificatie van Thesinge waarbij de in de oorspronkelijke gegevens der volkstelling van 1839 voorkomende hoofden van de gezinshuishouding onderverdeeld en tevens werden onderscheiden naar geloofsopvatting. (9) Hierdoor werd het mijns inziens mogelijk de algemene conclusie dat de aanhangers van de Afscheiding over het algemeen uit de laagste strata der negentiende eeuwse maatschappij stamden voor wat betreft Thesinge te toetsen. (10)

Bij de bepaling van de sociale positie der Thesingers werd gekeken naar de bekleding van eventuele erebaantjes in de Hervormde Kerk voor 1834, en in het polder- en gemeentebestuur. (11) Ook de levensomstandigheden van de verschillende Thesingers konden met behulp van de volkstelling (beroep en grootte van het huishouden), het kadaster (grootte van het huis waarin men woonde) en de inventarissen en testamenten (inrichting van de woningen en taxatie van andere bezittingen en schulden) worden nagetrokken. (12)

De economische gesteldheid der Thesingers werd voor zover mogelijk nagetrokken aan de hand van hun vermogen en beroep. (13) Als indicatie voor het vermogen van de boeren werd afgegaan op de gemiddelde belastbare opbrengst van hun landerijen over de jaren 1832 - 1838. (14) Voor de bepaling van het vermogen van alle hoofden van de gezinshuishouding uit Thesinge omstreeks 1834 - dus ook van diegenen die geen huis en/of land in eigendom hadden, veelal dagloners en arbeiders - ging ik te raade bij de zogenaamde successiememories. (15)

Uit de gemaakte stratificatie bleek niet alleen dat de voornaamste erebaantjes binnen de dorpsamenleving bekleed werden door de boeren of neringdoenden met het grootste vermogen, maar tevens dat veertien van de 31 hoofden van de gezinshuishouding, die door mij in de bovenste sociale laag waren geplaatst, zich vrijwel direct bij de Afscheiding in Thesinge aansloten. Van de in laag twee geplaatste personen sloten zich twintig van de 43 personen aan bij de beweging van De Cock. (16) Deze bevinding doet, naar mijn mening, voor Thesinge op lokaal niveau afbreuk aan de algemene conclusie dat de Afgescheidenen uit de laagste strata van de negentiende maatschappij werden 'gerecruteerd'. Daarbij dient te worden opgemerkt dat alle personen die omstreeks 1834 in Thesinge het initiatief namen om zich af te scheiden van de Nederlandse Hervormde Kerk behoorden tot de meest welgestelden binnen het dorp en dat daarvan vier hoofden der gezinshuishouding vlak voor hun afscheiding invloedrijke posities bekleedden binnen de Hervormde Kerk in Thesinge. (17) Bovendien bleek bij het raadplegen van de oorspronkelijke gegevens van de volkstelling van 1849 uit de gemeente Ten Boer dat er binnen de huishoudens in Thesinge telkens sprake was van eenduidigheid van geloofsopvatting indien het het gezin, de

familie of het inwonend dienstpersoneel - voorzover deze laatste categorie Thesinger van geboorte was - betrof. (18) Zowel uit de gevallen van verwantschap tussen de verschillende huishoudens in het dorp, als voor de eerste keer gesloten huwelijken van Thesingers tussen 1830 en 1850 bleek dat - ook hier - over het algemeen gesproken kon worden van consistentie in de geloofsopvatting. (19) Voegen we daarbij dat door het wegvallen van de kerkelijke belasting aan de Hervormde Kerk van een aantal vermogende personen dit geloofsgenootschap wegens gebrek aan reventuën in financiële nood kwam te verkeren en zodoende nauwelijks in het onderhoud van de eigen behoeftigen en gebouwen kon voorzien. (20) En tenslotte dat door de afscheiding van een relatief groot aantal vermogende personen met aanzien, c.q. macht, binnen de dorpsamenleving wellicht de drempel om toe te treden tot de in eerste instantie illegale beweging van De Cock voor de 'gewone man' heeft verlaagd. Dan heb ik daarmee, naar mijn mening, gezien vanuit een sociaal-historische optiek, niet alleen een afdoende antwoord gegeven op de vraag hoe het mogelijk was dat juist in Thesinge de toeloop tot de Afscheiding van 1834 zo groot was, maar tevens aange-toond dat de sociale verhoudingen binnen een dorpsamenleving wel degelijk een rol hebben kunnen spelen bij de groei van de beweging van De Cock.

sociale gevolgen

Rest mij in dit kader nader in te gaan op de directe gevolgen die de Afscheiding had op het leven binnen de dorpsamenleving van Thesinge. In sommige historische studies betreffende de Afscheiding wordt geconstateerd dat dit in origine kerkelijke conflict heeft geleid tot openlijke vijandigheid van Hervormden tegenover Afgescheidenen of omgekeerd. (21) In het Overzicht van de geschiedenis van de Hervormde gemeente Thesinge trof ik een soortgelijke stellingname aan, namelijk: "Door de Afscheiding werd de dorpsgemeenschap geheel gespleten in twee elkaar vijandige delen". (22)

In de archieven van de Nederlandse Hervormde classis Appingedam, waaronder de Hervormde gemeente Thesinge ressorteerde, vond ik enkele brieven van ds. P. Buisman die daarin de initiatiefnemers der Afscheiding in Thesinge beschuldigde van godsdienstige dwepelij die volgens hem zou leiden: "(...) tot verdeeldheid en vijandschap zo hoogst nadelig als verderfelij voor het Godsdienstig belang en welzijn der gemeente (...)". (23) Doch de daar op volgende correspondentie van de predikant en kerkeraad van Thesinge met de classis, het gemeentebestuur en de gouverneur van het gewest Groningen vormden geen aanleiding tot de veronderstelling dat het dorp, als gevolg van de Afscheiding, getroffen werd door hevige partijtwisten. (24)

Een ander geval was echter een brief van R.K. Mulder en S.T. Bolhuis namens de diakonie van de Nederlandse Hervormde gemeente Thesinge aan de Gedeputeerde Staten van Groningen, waarin zij een ruzie uiteenzetten tussen de diakonie en een zekere L.Y. Havinga. Genoemde Havinga zou volgens diaken Mulder zijn huisje reeds in 1813 hebben afgestaan aan de diakonie in ruil voor armenzorg van deze instelling. Toen Havinga zich echter omstreeks 1838 bij de Afgescheidenen had gevoegd bedankte hij voor de Hervormde onderstand, maar wilde hij zijn huisje niet afstaan, waarop de Nederlands Hervormde diaken schreef:

"Temeer wenschen wij dit vurig dewijl wij in alles meenen te hebben opgemerkt dat de seperatisten alhier het er op toe hebben gelegd door opruiing van genoemde L.Y. Havinga om aan deze zaak voor ons zo nadelige wending te geven." (25)

Maar ook het omgekeerde bleek het geval. Zo daagden de Afgescheidenen K.J. Vredevoegd c.s. de diaken R.K. Mulder voor het gerecht omdat zij naar hun zeggen het huis waarin zij woonden in eigendom hadden in plaats van het vermeende recht van de Hervormde diakonie van Thesinge erop. (26)

De hierboven behandelde incidenten zouden aanleiding

kunnen geven tot het aannemen van de stelling over de tweespalt binnen de Thesinger dorpsamenleving naar aanleiding van de Afscheiding. Ik ben echter niet geneigd deze te onderschrijven omdat mijns inziens noch uit de correspondentie tussen de predikant en kerkeraad van de Hervormde gemeente Thesinge en de hogere kerkelijke en burgerlijke overheden, noch uit de hier behandelde incidentele ruzies tussen de Hervormde diakonie en enkele Afgescheidenen kan worden geconcludeerd dat door de Afscheiding de dorpsgemeenschap geheel werd gespleten in twee elkaar vijandige kampen. Immers uit de inventarissen die ik raadpleegde bleek dat het economische leven, gezien de schulden of leningen van Hervormden aan Afgecheidenen en omgekeerd, ondanks de Afscheiding, althans wat dit aspect betreft, op de oude voet verder ging. (27)

Ook op het gebied van het sociale leven was er tenminste in bepaalde opzichten geen breuk te constateren. Zo bleef een ieder wonen waar hij of zij woonde en dat betekende dat Afgescheidenen en Hervormden in Thesinge vaak naast elkaar leefden. (28) De bij het reglement der nabuurdiensten ingestelde verplichting om de naaste burens bij te staan bij nood, ziekte en dood, waaraan men zich op straffe van geringe boetes kon onttrekken, werden over het algemeen trouw vervuld zonder onderscheid des persoons. (29)

Zowel de inventarissen als het boek waarin de nabuurhulp werd geadministreerd nuanceren mijns inziens het beeld dat een historicus zou kunnen krijgen van de directe sociale gevolgen der Afscheiding in Thesinge, als hij of zij zich zou beperken tot de bestudering van enkele incidentele twisten tussen Hervormden en Afgescheidenen in Thesinge of het algemene beeld omtrent de openlijke vijandigheid tussen de partijen zoals dat veelal in de historiografie van de Afscheiding voorkomt.

De vrijwel direct aanwezige grote aanhang - ook uit de bovenste laag der dorpsamenleving - heeft er mijns inziens voor gezorgd dat de Afgescheidenen in Thesinge niet als 'minderheid' konden worden beschouwd, zodat de kans op discriminatie, welke zich zou kunnen manifesteren in openlijke vijandigheid, beperkt bleef. Bovendien zal de faktor van algehele schaarste op allerlei gebied en de beperkte geestelijke en geografische horizon van de plattelandsbevolking een rol hebben gespeeld bij het doen en laten van Hervormden tegenover Afgescheidenen en omgekeerd binnen de dorpsamenleving. Er is - en daar ligt naar mijn mening de grootste beperking van dit onderzoek - evenwel slechts een zeer korte periode onderzocht, waardoor we veelal te maken hadden met één generatie Thesingers die reeds lang voordat de Afscheiding plaatsvond samenleefden. De reeds bestaande verhoudingen werden wellicht door de verandering van geloofsopvatting van een deel der bevolking uit Thesinge vertroebeld. Dit uitte zich ook later - voorzover ik weet - niet in een openlijke tweespalt in de toenmalige dorpsamenleving.

noten

1. A. Fiolet, Een kerk in onrust om haar belijdenis; een phaenomenologische studie over het ontstaan van de richtingen in de Nederlandse Hervormde Kerk (Nijkerk, 1953) 13 - 23.
2. H. de Cock, Hendrik de Cock eerste afgescheiden predikant in Nederland beschouwd in leven en werkzaamheid; een bijdrage tot recht verstand van de kerkelijke Afscheiding (Delfzijl, 1886^c) 127 ev.
3. F.L. Bos, Archiefstukken betreffende de Afscheiding van 1834, I - IV (Kampen, 1939 - 1946) In deel drie (pp. 157 - 179) is een tabelarisch overzicht afgedrukt dat in 1836 tot stand kwam door de informaties van hervormde predikanten uit de verschillende gemeenten. Er zouden gezien hun vijandigheid ten opzichte van de Afscheiding best wel eens over-drijvingen in kunnen voorkomen wat betreft hun omschrijving van de aard en omvang van de beweging en haar aanhangers.

4. Zie Uitkomsten der algemene derde tienjarige volkstelling in het Koninkrijk der Nederlanden op den 19e november 1849; deel 11 Groningen (Den Haag, 1850)
5. De berekende percentages zijn tot stand gekomen door het absolute aantal Christelijk Afgescheidenen of Hervormden door de absolute aantallen van de normaal aanwezige bevolking te delen (zie hierboven de Uitkomsten, noot 4).
6. Ibidem. Het complement tot 100% bevat de personen met andere godsdiensten.
7. J.W. Becker, Het eeuwige Heimwee; chiliasme en sectarisme een historisch sociologische studie (Leiden, 1976) 109 - 116.
8. L.H. Mulder, Revolte der Fijnen; een studie omtrent de Afscheiding van 1834 als sociaal conflict en sociale beweging met een bronnenonderzoek in een achttal Friese dorpsgebieden (Groningen, 1973) 189, 287.
9. Zowel voor een uitvoeriger verslag omtrent de methode en het doel van de stratificatie als voor de gebruikte bronnen bij het traceren der Afscheidenen in Thesinge omstreeks 1834 verwijs ik naar mijn doctoraalscriptie Thesinge en de Afscheiding van 1834 (Groningen, 1981) (onuitgegeven doctoraalscriptie RUG), die valt te raadplegen op het Rijksarchief te Groningen (RAG).
10. L.H. Mulder, Revolte, 12 en hfdst. 10; J.S. van Weerden, Spanningen en conflicten, verkenningen rondom de Afscheiding van 1834 (Groningen, 1967) hfdst. 15.
11. RAG - Archieven van de Hervormde gemeente Thesinge, inventarisnummer 3; Gemeentearchief Ten Boer, 'Oud Archief'; RAG - Archieven der voormalige zijlvesternijen en dijkrechten in Groningen. Geraadpleegd: register van aanspraken van zijlrigtersleden onder Scharmerzijl 1756 - 1849 (n.b. dit register bevat ook de eedsaflegging van scheppers en zijlrechters in de gemeente Ten Boer).
12. Geraadpleegde archivalia op het RAG: Provinciale archieven inventarisnummer E28 21² en de notariële archieven van de notarissen met de standplaatsen Appingedam, Slochteren/Scharmer, Loppersum, Loppersum/Stedum, Ten Boer. Geraadpleegde archivalia in het Gemeentearchief Ten Boer (GA Ten Boer): "Het bevolkingsregister" van 1839 gem. Ten Boer en Kadastrale Leggers gemeente Ten Boer.
13. Voor de keuze van de criteria voor deze stratificatie heb ik mij gewend tot het artikel van B.H. Slicher van Bath, "Methodiek en technieken van het onderzoek naar de sociale stratificatie in het verleden" in Tijdschrift voor Geschiedenis (84e jrg., 1871) 151 - 166.
14. RAG - Provinciale archieven inventarisnummer E28 154⁴³
15. RAG - Archieven der gekwalificeerden tot de directie over invordering der belasting op het recht van successie 1806 - 1902. Geraadpleegd: inspectie Appingedam, alfabetische tafel van overledenen 1849 - 1894 november, memoriën van aangifte voor het recht op successie 1818 - 1900 (geraadpleegd 1839 - 1848). In mijn scriptie is een speciale broncritische bijlage aan de successiememories gewijt.
16. Zie voor de uitvoerige stratificatie D.R. Drost, Thesinge.
17. RAG - Archieven Hervormde Classis Appingedam, minuten van ingekomen stukken no. 55; en GA Ten Boer 'Missives' 1836.
18. Alleen als het dienstpersoneel, dat inwonend was ten tijde van de telling van 1849, in Thesinge geboren was bezaten zij dezelfde geloofsopvatting als het hoofd van het huishouden in andere gevallen meestal niet! Door het gebrek aan arbeidscontacten of zogenaamde huishoudbboekjes van boeren kon ik niet nagaan of er ook sprake was van een positieve correlatie tussen de consistentie in geloofsopvatting en de economische betrekkingen tussen de boeren en hun uitwonend personeel - de dagloners en arbeiders die in de dorpskern van Thesinge woonden en waarschijnlijk veelal bij de Thesinger boeren hun brood verdienden! Zie voor het eerste deel van deze bewering GA Ten Boer, "Het Bevolkingsregister", 1849, deel 2.
19. RAG - Huwelijksregister 1830 - 1850 gemeente Ten Boer plus huwelijksbijlagen of de successiememories waarop soms talloze erfenamen met de graad van verwantschap werden genoemd. Er is bij het trekken van verwantschapsrelaties tussen de verschillende huishoudens overigens geen genealogisch onderzoek gedaan.
20. GA Ten Boer, "Missives", 1836.
21. Zie bij voorbeeld: J.S. van Weerden, Spanningen en Conflicten, 389 - 398; P.R.D. Stokvis, De Nederlandse Trek naar Amerika 1846 - 1847 (Leiden, 1977) 61.
22. Geciteerd uit: Y. Botke en A. de Groot, "Overzicht van de geschiedenis van de Hervormde gemeente" in: Inventaris van de Hervormde gemeenten Gouwerwolde, Thesinge, etc. RAG inventarisnummer 031. 119, p. 54.
23. RAG - archieven Hervormde classis Appingedam, inventarisnummer 55.
24. Deze bewering wordt gestaafd door: GA Ten Boer, "Missives" 1836. RAG Provinciale archieven kabinet van de gouverneur inventarisnummer C III 6:5.
25. RAG Provinciale archieven. Ingekomen stukken Gedeputeerde Staten, inventarisnummer B I 10/209 (1838).
26. Idem, inventarisnummer B I 467 (1e halfjaar 1840)
27. RAG - Notariële archieven. Bij voorbeeld het archief van de notaris mr. M.P. Wenninger residentende te Loppersum 1821 - 1856, inventarisnummer 5 - 42 - 184 of 5 - 52 - 16 en 5 - 57 - 153.
28. Dit kan ik natrekken door een combinatie van de volkstellingen met het kadaster, waarover in het artikel van F. Nijstad in dit nummer van Groniek. GA - Ten Boer, "Bevolkingsregisters", 1839 en 1850, deel 2; GA - Ten Boer - Kadastrale Leggers; Hoofdkantoor kadaster te Groningen: Oorspronkelijke Minuutplans (ca. 1830) sectie i Thesinge, gemeente Ten Boer.

vervolg van pagina 65

Friesland onder Karel V (Groningen, 1907).
A.M. van der Woude, "Het Noorderkwartier. Een regionaal historisch onderzoek in de demografische en economische geschiedenis van westelijk Nederland van de late Middeleeuwen tot het begin van de negentiende eeuw", A.A.G. Bijdragen 16 (Wageningen, 1972).